

**100TH ANNIVERSARY OF CORRESPONDING MEMBER
PROF. DORA IVANOVA-MIRCHEVA'S BIRTH**

VANYA MICHEVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
v.micheva@gmail.com

На 18 януари 2020 се навършиха 100 години от рождението на чл.-кор. проф. Дора Иванова-Мирчева, дългогодишен директор на Института за български език и ръководител на Секцията за история на българския език. Българската и международната славистична общност си припомнят заслугите на един компетентен филолог, талантлив изследовател на историята на българския език, откривател и издател на старобългарски произведения, който посвети своя труд, умения, знания и любов на палеославистиката.

Родена през 1920 г., през 1942 г. Дора Иванова-Мирчева завършва славянска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, а през 1946 г. постъпва на работа в Българската академия на науките като асистент в Службата за български речник. От 1958 г. работи в Секцията за история на българския език, която ръководи от 1976 г. Старши научен сътрудник от 1965 г., директор на Института за български език от 1979 до 1989 г., хоноруван професор по история на българския език във Великотърновския университет „Св.св. Кирил и Методий“ от 1971 до 1976 г. Член-кореспондент на БАН от 1981 г.

Проф. Дора Иванова-Мирчева е заслужил деятел на науката (1986), носител е на Кирило-Методиевска награда на БАН (1972), на ордена „Кирил и Методий“ I степен (1972), на наградата „Владимир Георгиев“ на Фонда „1300 години България“ (1987), на специални отличия на БАН и Великотърновския университет. Във връзка с нейната осемдесета годишнина Академическият съвет на Великотърновския университет я удостои с почетното звание *Doctor honoris causa*.

Постиженията на проф. Мирчева като изтъкнат медиевист са обобщени в книгата „Въпроси на българския книжовен език до Възраждането“ (1987 г., 357 с.). В нея се разглеждат въпросите за периодизацията на историята на езика, за превода и редакциите на старобългарската и среднобългарската книжнина. Авторката защитава оригиналната теза за необходимостта от две отделни периодизации: на говоримия и на книжовния език. В още два монографични труда изследователката разработва проблемите на историята на книжовния език: „Български книжовен език (IX–X до

XVIII в.)“ (2003 г., 262 с.) и „История на българския език“ (в съавторство с Ив. Харалампиев, 1999 г., 384 с.).

Същността и етническата принадлежност на Кирило-Методиевия език са обект на изследване в редица статии и доклади на проф. Мирчева. Статията ѝ „Старобългарски, старославянски и среднобългарска редакция на старославянски“ (1969 г.) е преведена на руски, немски, френски и английски език. В нея е използван богат езиков и исторически материал в подкрепа на твърдението, че първият писмен славянски език е български по произход и единен по същност, независимо от реализациите му в два книжовни центъра – Преслав и Охрид.

Важна част от професионалните интереси на проф. Мирчева са изследванията, свързани с Търновската школа и делото на Патриарх Евтимий. На Първия международен симпозиум „Търновска книжовна школа“ през 1971 г. Дора Мирчева изнася доклад на тема: „Евтимий Търновски, писател – творец на литературния български език от късното Средновековие“. Тук и в следващите си трудове тя аргументира схващането, че „верен на духа на цялото късно европейско Средновековие, когато навсякъде господстват класическите езици – латински и гръцки (...) Евтимий Търновски, схванал правилно тенденциите на предишните XII и XIII в., довежда книжовния български език до равнището на класически“.

Проф. Мирчева посвещава част от научната си дейност на публикуването и проучването на важни старобългарски ръкописи. През 1971 г. излиза от печат нейната книга „Йоан Екзарх Български. Слова. Том I“, в която са обнародвани две слова на старобългарския книжовник по преписите им в Германовия сборник с различия, новобългарски превод, речник-индекс и прецизен текстологичен и езиков анализ. През 1975 г. в съавторство с Живка Икономова издава Хомилията на Епифаний за слизането в ада. По този начин тя продължава най-добрите традиции в едичионната практика на световната медиевистика.

Проф. Мирчева положи основите на историческата лексикология и лексикография в България. Безспорен принос към теорията на лексиколожките проучвания е публикуваната през 1959 г. нейна студия „Преносно значение на думата и преносимост на значението“. Двете понятия са дефинирани и разграничени, като преносното значение се интерпретира в синхронен контекст, а преносимостта на значението – в диахронен аспект. Опирайки се на данни от българския книжовен език, от сравнителното и общото езиковедие, авторката достига до извода, че преносимостта е общоезиков закон, който действа във всички езици. От друга страна, три са основните фактори, които пораждаат преносни значения – метафора, метонимия и ирония – и те се проявяват в целия исторически развой на езика. Особено ценна за лексикографите и до днес е последната част на студията, където авторката с конкретни примери от речници обосновава необходимостта от коректно и ясно обособяване на преносните значения и образните употреби на думите. Тази студия беше ценна и необходима и за

нас, учените от Секцията за история на българския език, при написването на поредица исторически речници.

Свое място в теорията на семантиката има статията на Дора Иванова-Мирчева „Стесняването на семантичната структура на думата като исторически процес“. Анализът се основава на данни от семантичния развой на думите *вина* и *ужас*, допълнени със сравнителен материал от други езици и с наблюдения върху историята на значенията. По този начин стесняването на семантичната структура на думите се разглежда като исторически процес, предизвикан от многозначността на думите и стремежа към недвусмисленост и яснота.

Проф. Дора Иванова-Мирчева създава цяла поредица научни статии, в които разработва въпроси на историческата лексикология, като привежда богат езиков материал и засяга съществени тенденции в развитието на българския език. Така например наблюденията ѝ върху две слова от Германовия сборник, паметник от 1359 г., и техните съответствия в Супрасълския и Клоцовия сборник, ръкописи от класическия период на старобългарския език, и в гръцкия оригинал ѝ позволяват да установи закономерности в преводаческата техника на двете книжовни средища – Охрид и Преслав. Гръцко-старобългарските лексикални успоредици разкриват изключителното богатство на все още младия старобългарски книжовен език. В него се откриват няколко синонима срещу една старогръцка дума, като всяка дума от синонимното гнездо точно отговаря на семантиката на оригиналната гръцка лексема. В светлината на съвременната теория за книжовните езици синонимията е разгледана като белег на развитост на Кирило-Методиевия език.

До сериозни изводи за същността на този език проф. Мирчева достига и в статията си „Наблюдения върху лексиката на класическите старобългарски паметници“, публикувана през 1984 г. в сп. „Български език“. Според авторката лексикалният материал, обработен при подготовката на Старобългарския речник в Секцията за история на български език, дава най-убедителните доказателства за връзката на книжовния език през IX–XI век с говоримия старобългарски език. Многозначността, характерна за всеки жив, развиващ се език, позволява на старобългарските книжовници да използват думите от говоримия език, за да създават думи термини за християнските понятия. Така авторката отхвърля становището, че Кирило-Методиевият език е бил „просто един църковен език“, *lingua sacra*, и с прецизен филологически анализ защитава своето мнение, че старобългарският книжовен език „е бил изграден върху здравата основа на говоримия език на българската народност, за да отговори на всички нейни потребности“.

Въпросът за думите термини е актуален и се разработва днес от лексикографи и лексиколози. Именно в контекста на засиления научен интерес към огромния брой термини, навлизащи в езика ни в края на XX и началото на XXI век, особена стойност добива изследването на проф. Дора Мирчева за думите термини в старобългарски. Разгледан е началният период от развитието на книжовния ни език, в който изключително активно

се създават термини за всички религиозни и философски понятия. Авторката се спира не толкова на заетите или калкирани от гръцки думи, колкото на термините, образувани от вече съществуващи общоупотребими думи. В семантичната им структура старобългарските преводачи внасят ново, тясноспециализирано значение, което отговаря на религиозен или философски термин. Например лексемата *длѣгъ* ‘дълг, парично задължение’ чрез стесняване на семантиката е получила терминологично значение ‘грях, неизпълнен дълг пред Бога’; лексемата *даръ* ‘подарък’ е започнала да означава християнското понятие ‘хлябът и виното на причастието’. По този начин са създадени и думите термини *въскръсєніе*, *възнесєніе*, *причастіе*.

Още една статия на проф. Мирчева върху лексиката на старобългарските паметници има важно значение за развитието на историческата лексикология като наука – „Лексиката на класическите старобългарски паметници – източник за определяне етническата принадлежност на Кирило-Методиевия език“. В нея умело са използвани данните от старобългарската лексика за решаване на един важен въпрос в палеославистиката – какъв е бил по народностна принадлежност първият писмен славянски език. Установява се, че повече от 90% от старобългарските думи са запазени в съвременния български език – в книжовния, в говоримия, в диалектите, в топонимите и антропонимите.

Безспорно най-значителният принос на проф. Дора Мирчева в развитието на лексикографската наука е *Предговорът* към „Старобългарския речник, т. I, А–Н“. Основните принципи за изработването на този нов речник бяха публикувани още през 1984 г. във Встъпителния том към него, в пълен и актуализиран вид те се съдържат в изданието от 1999 г. Предговорът на главната редакторка е нова теория за речник, свързан с отдалечен във времето писмен език. За първи път в българската историческа лексикография се обосновава необходимостта и възможността значенията на старобългарските лексеми да бъдат анализирани и представени с методите на съвременната лексикография. Подробно са разгледани въпросите за многозначността на старобългарските думи, за техните преки, преносни и образни значения и нюанси. Специално внимание е отделено на граматичните въпроси, свързани с тълкуването на думите – особеностите на числото при съществителни имена, адеквативацията и субстантивацията на причастни форми, субстантивацията на прилагателни, числителни и местоимения, рекцията на глаголите и др. По този начин е изградена една надеждна, цялостна научна основа, върху която е изработен „Старобългарският речник“. За разлика от съществуващите преди него пет речника, които са преди всичко преводни, т.е. представят основните значения на всяка старобългарска дума със съответната латинска, руска, чешка, немска дума, „Старобългарският речник“ е съвременен тълковен речник. Така

словното богатство на старобългарския книжовен език намира своята модерна и пълна лексикографска интерпретация.

Може с право да се каже, че проф. Дора Иванова-Мирчева създаде лексикографска школа в Секцията за история на българския език към Института за български език. В подготовката на Старобългарския речник се квалифицираха голяма част от членовете на Секцията, днес те продължават да използват същата методология в работата си по различни исторически речници. Със своята любов към науката, плам и отдаденост на истинската изследователска дейност, която изисква много усилия и време, проф. Мирчева ни даде достоен пример как да работим с постоянство и вдъхновение.

Затова името на чл.-кор. проф. Мирчева се помни в българската наука като учен, който утвърди и доразви историята на българския език като съществен дял от филологията и хуманитаристиката, и като учител, който подготви добри ученици с интереси и постижения в различни области на палеославистиката.

Продължават да се четат и цитират трудовете на проф. Мирчева сред учените палеослависти и медиевисти по цял свят, защото засягат най-значимите въпроси от историята на българския книжовен език и се основават на автентичен изворов материал, който е осмислен и обобщен по оригинален начин.

✉ *Assoc. Prof. Vanya Micheva, PhD*
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria